

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2015/5

KİTÂB-I CÂMÎ' A 'L-ĦİKÂYE

Kitâb-ı Câmî' a 'l-Ħikâye

Seyfullah TÜRKMEN*

Özet

Bu çalışmada Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi dönemine ait Kitâb-ı Câmî' ü 'l-Ħikâye adlı metin üzerinde durulmaktadır. Küçük bir risale biçimindeki bu metin, Türklük bilimi çalışmalarının önemli bir merkezi olan İsveç'in Lund Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlıdır. Bu yazıda adı geçen metin hakkında bilgi verildikten sonra bu küçük eser ilk defa çeviri yazılı metin hâlinde yayımlanmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkoloji, Kitâb-ı Câmî' a 'l-Ħikâye, Lund Üniversitesi, Çağatay Türkçesi, el yazması eser.

Abstract

In this study, Kitâb-ı Câmî' a 'l-Ħikâye, which is a piece of art belongs to the Post Classical period of Jagatai Turkish. The text which shaped like a leaflet is indexed in the Library of Sweden Lund University which is an important center of Turkology studies. Upon giving information about the mentioned piece of art, the leaflet is published as a translated.

Keywords: Turkology, Kitâb-ı Câmî' a 'l-Ħikâye, Lund University, Jagatai Turkish, had written work of art.

1. Giriş

Türk dili ile yazılmış el yazması eserlerin birçok farklı ülkenin kütüphanesinde yer aldığı bilinmektedir. Bu ülkelerden birinin de İsveç olduğunu belirtmek gereklidir. İsveç'in Uppsala ve Lund Üniversitesinde Türkçe el yazması ve matbu eserlerden oluşan çok kıymetli koleksiyonlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu koleksiyonların içeriği ve kataloglar hakkında Zal ve Eker'in çalışmalarına bakılabilir (Zal 2014a,b; Eker-Zal 2014; Zal-Eker 2014; Zal-Eker 2015).

Üzerinde durduğumuz *Kitâb-ı Câmî' ü 'l-Ħikâye* adlı metin de İsveç'in Lund Üniversitesi kütüphanesinde kayıtlı küçük bir risaledir. Bu eserin İsveçli Türkolog Gunnar Jarring tarafından Doğu Türkistan'dan getirilerek kütüphaneye hediye edildiği anlaşılmaktadır. Eser Lund Üniversitesi Kütüphanesinde *Jarring Prov. 34* numarada Jarring'in el yazmaları kataloğunda kayıtlıdır. Söz konusu kayıta eserin Doğu Türkistan'da Kâşgar şehrinde 1930 yılında bulunduğu, 24 varaktan oluştuğu, 220 x 145 mm boyutunda olduğu, Hotan tipi bir yerli kâğıt kullanıldığı, eserin müstensihinin Yusuf Ahund bin İbrahim olduğu, eser üzerinde bir tarihin kayıtlı olmadığı muhtemelen 1930'lu yıllarda yazıldığı kaydedilmiştir. Bu nüshadan da İsveçli misyoner Gustaf Albert'in el yazısıyla bir nüsha oluşturulduğu ve Gunnar Jarring tarafından 1982'de kütühaneye bağışlandığı bilgisi kayıtlıdır.

* Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, Yozgat-TÜRKİYE, E-posta: seyfullah.turkmen@bozok.edu.tr.

Kitāb-ı Cāmi'ü'l-Hikāye adlı eser 20 varaktan oluşmakta (1b-20a) ve her sayfasında 11 satır yer almaktadır. Metin dikdörtgen bir çerçeve içinde yer almaktadır. Çerçevenin altında bir sonraki sayfayı takip edebilmek için takip kelimeleri de yer almaktadır

Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi özellikleri taşıyan metnin iç içe hikâyelerden oluşan *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir özellik taşıdığı görülmektedir. Hikâyenin asıl kahramanları Padişah-ı Azade-baht ile oğlu Bahtiyar'dır. Olaylar bu ikisi arasında geçmektedir. Bahtiyar'ın anlattığı iki hikâye de metinde önemli bir yer tutmaktadır.

Eserin adı ile hacmi karşılaştırıldığında elimizdeki nüshanın eksik bir nüsha olduğu söylenebilir. Zaten anlatılan hikâyenin sonunun da belli olmaması bize bunu ifade etmektedir. *Kitāb-ı Cāmi'ü'l-Hikāye* adlı büyük bir eserin sadece bir bölümünün istinsah edilmiş olduğu söylenebilir. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış *Cāmi'ü'l-Hikāyāt* adlı eserde 173 kısa hikâyenin yer almış olması da bize bu durumu göstermektedir (Bülbül 2011).

Anlatılanları şöyle özetleyebiliriz. Padişah-ı Azade-baht'ın şehri işgal edilir ve hanımı ile padişah şehirden kaçmak zorunda kalırlar. Hanımı hamile olduğundan yolda doğum gerçekleşir. Çocuğu bir beze sarıp boynuna da değerli bir kolye takıp yolda bırakırlar ve kendileri Kirman şehrine kaçarlar. Orada izzet ve ikram görürler. Kirman şahının desteğiyle şehri tekrar ele geçirip eski gücüne tekrar kavuşan Padişah-ı Azade-baht yolda bıraktığı çocuğunu hatırlar. Bu arada o çocuğu biri bulur ve boynundaki değerli kolyeden onun bir padişah çocuğu olduğunu anlar. Çocuğu evine götürür, adını Huda-dar koyar, onu yetiştirir. Bir gün Huda-dar bir çatışmada yakalanıp Padişah-ı Azade-baht'ın huzuruna götürülür. Huda-dar'ı görünce ona kalbi ısınan Padişah-ı Azade-baht ona Bahtiyar adını verir. Her işinde Bahtiyar'ın fikrine başvuran Padişah-ı Azade-baht, bir süre sonra ona hazineyi de teslim eder. Bu durumu çok kıskanan diğer vezirler Bahtiyar'a bir tuzak kurarlar. Bahtiyar bir gün çok sarhoş olup yanlışlıkla padişahın haremine girer ve onun tahtına oturup orada uyuyakalır. Bu durumu fırsat bilen vezirler onun eline bir kılıç tutuştururlar. Padişah-ı Azade-baht bu durumu görünce çok sinirlenir ve onun ellerini bağlatıp zindana attırır. Vezirler Bahtiyar'ın Padişah-ı Azade-baht'ı öldürmek için böyle yaptığını söyleyerek Bahtiyar'dan kurtulmak isterler. Padişah-ı Azade-baht da Bahtiyar'ı ölümle cezalandırıp diğer insanlara ders vermek istemektedir. Bu sırada Bahtiyar da kendini affettirmek ve masum olduğunu anlatmak için yalvarıp yakarır ama bunlar fayda vermez. Bunun üzerine hikâyeler anlatarak ölüm cezasından kurtulmak ve Padişah-ı Azade-baht'ı bu hikâyelerle fikrinden vazgeçirmek istemektedir. Bahtiyar'ın iki hikâye anlattığını görüyoruz. Böylece kendi hikâyesi ile birlikte üç hikâyenin birbiri içinde yer aldığı görülüyor. Bahtiyar'ın akıbetinin ne olduğu konusunda bir bilgi bulunmuyor.

2. Metnin Dil Özellikleri

Burada metnin ses ve şekil bilgisi ile ilgili özelliklere kısaca göz atılacak, uzun açıklamalardan ziyade metnin ses ve şekil özellikleri örneklerle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ünlü uyumları

Metinde kalınlık-incelik uyumu sağlam görünmekle birlikte yer yer uyuma aykırı kullanımlar da görülmektedir: *mektebğa* (3b), *terbiyetîğa* (6a), *ağlarge* (6a), *melâliğa* (9a).

Düzlük yuvarlaklık uyumunun tam olarak gelişmediği görülmektedir: *tüşti* (6a)

Ünlü Değişmeleri

e > i

Metinde ilk hecede “e” sesi yerine “i” sesinin kullanıldığı görülmektedir. Çeviri yazı metnindeki yazım özellikleri dikkate alınarak oluşturulmuştur: *didi* (17b), *nime* (9a), *bigler* (9b).

b>p

Metinde kelime başı “b” sesleri korunmakla birlikte “p”li biçimler de bulunmaktadır: *berseler* (10b), *bolsun* (11a).

b>f

Metinde kelime başındaki “b” seslerinin “f” sesine dönüştüğü görülmektedir: *fitip* (< bitip 16 b).

p>f

Metinde kelime başı ve ortasındaki “p” seslerinin “f” sesine dönüştüğü görülmektedir: *tafiip* (19a), *fāre* (19a), *feder* (4a), *kofup* (5b), *fīşe* (9a), *töfesinde* (10a), *fiyāde* (14a).

t>d

Metinde kelime başı bazı “t” sesleri korunmuştur. Sadece birkaç kelime “d”li biçimde karşımıza çıkmaktadır: *dip* (19a), *dik* (20a), *didiler* (17b).

Şekil Bilgisi**İsim Çekim Ekleri****Çokluk Eki**

Çokluk kavramı için *-lAr* eki kullanılmaktadır: *kişiler* (7a), *işlerini* (18a), *ğavvāşlar* (18a).

İyelik Ekleri:

1.T.Ş. - *Im/- Um*: *haberim* (10b), *tonumğa* (19a), *ecrimni* (18a).

2.T.Ş. - *Iñ/- Uñ*: *işin* (4a).

3.T.Ş. - *I/- sl*: *kolıda* (14a), *tekesini* (14b).

1.Ç.Ş. - *ImIz*: *kolumuzdın* (9a).

2.Ç.Ş. - *IñIz/- UñIz*: *kuvvetiniz* (4a).

3.Ç.Ş. - *lArI*: *barçaları* (6b), *qaysılarının* (7a), *tamlarığa* (7a).

Hâl Ekleri**İlgi Hâli Eki**

İlgi hâli ekinin hem ünlü hem de ünsüzle biten kelimelerden sonra - *nîñ* biçiminde geldiği görülmektedir: *siznîñ* (4a), *atasınîñ* (4a), *kimnîñ* (6b).

Belirtme Hâli Eki

Belirtme hâli eki olarak - *nl* kullanılmakta, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra - *n* görülmektedir: *şehrni* (2a), *burnın* (7b).

Yönelme Hâli Eki

Yönelme hâli eki - *ğA/- ğA* biçiminde görülmektedir: *şehrige* (2a).

Bulunma Hâli Eki

Bulunma hâli eki - *da* şeklindedir: *beyābānda* (2a).

Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli eki - *dIn* biçimindedir: *bulardın* (2a), *şehrdin* (2a).

Eşitlik Hâli Eki

Eşitlik hâl eki - *çA* şeklindedir: *āhırğaça* (17a), *anca* (18a), *aqşamğaça* (19a).

Fiil Çekim Ekleri

Zaman Ekleri

Metindeki zaman ekleri genellikle Çağatay Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Gelecek zamanı karşılamak için kullanılan - *gU + iyelik ekleri + turur-* biçimi Harezmi Türkçesi metinlerinde görülen bir yapı olarak dikkat çekmektedir (Ercilasun 2004: 403). Bu yapının günümüz Özbek Türkçesi yazı dilinde de gelecek zamanı karşılayan bir özellik olarak devam ettiği görülmektedir (Coşkun 2000: 144). Metinde görülen zaman ekleri şu şekildedir:

Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zamanı karşılamak için - *DI* eki kullanılmaktadır. Ekin sert ünsüzle biten tabanlardan sonra ünsüz uyumuna uyduğu ve yuvarlak biçimi de görülebilmektedir: *taftı* (2a), *yettiler* (2a) *çıktılar* (2a), *tüşürdiler* (2a), *kıldük* (3b), *kozdum* (6a).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Metinde öğrenilen geçmiş zaman için - *p* (*dur / tur, durur / turur*) yapısı kullanılmaktadır: *keltürübdürler* (1b), *tüşüpdürler* (4b).

Geniş Zaman

Metinde geniş zamanı karşılamak için - *r*, - *Ar*, - *Ur*, olumsuzu için de - *mAs* ekleri kullanılmaktadır: *yüz ögürmes irdiler* (3b), *cüdā bolmas irdi* (4a), *qılur* (4a), *aytur* (7a).

Gelecek Zaman

Metinde gelecek zamanı karşılamak için - *Gay /- Kay* eki kullanılmaktadır: *bolğay* (3b), *barğay* (7a), *qılmağaylar* (9b).

Metinde bu ekin dışında Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanılan bir gelecek zaman biçimi olan - *gU + iyelik ekleri + turur-* yapısına da rastlanmaktadır (Ercilasun 2004: 403): *Pādīshāh-ı Āzāde-baht bu hikāye nihāyeti hoş kelmegeç emr kıldılar kim zindānga salñlar tañla öltürgümdür didi* (15a), *pādīshāh-ı Kirmān didi ki ey pādīshāh şerāb içecek tañla leşker alıp barıp cezāsın birgümdür* (2b).

Şimdiki Zaman

Şimdiki zamanı karşılamak için - *A/-y + -dUr* biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir: *kiledür* (3a), *kelmeydür* (4a), *turadur* (6b), *qıladur* (8a), *köredür-men* (8b).

Metinde bir örnekte şimdiki zaman için - *A+ yor(ur)* yapısına da rastlanmıştır: *keleyor* (4a).

Kip Ekleri

Emir Kipi

Çağatay Türkçesinin genel bir özelliği olan emir eklerinin sadece ikinci ve üçüncü şahıslarda bulunması bu metinde de geçerlidir (bk. Eckmann 1988: 118): *turğıl* (5b), *bolğıl* (5b), *digil* (7b), *tutuñlar* (7b), *aytsunlar* (9a), *bersünler* (9a).

Şart Kipi

Metinde şart kipi - *sA* eki ile kurulmuştur: *barsalar* (4a), *tursam* (4b).

Gereklilik Kipi

Metinde gereklilik kavramı - *mAk kerek* yapısıyla sağlanmaktadır: *aytmak kerek* (8b), *salmak kerek* (8b).

3. Metnin çeviri yazısı

Kitāb-ı Cāmi' a'l-Hikāye

[1b] Bi 'smi 'llāhi 'r-rahmāni 'r-rahīm. El-ḥamduli 'l-lāhi rabbi 'l-ālemin ve 'l-ākıbeti li 'l-muttaḫin ve 's-salātu ve 's-selāmü 'alā resūlihi Muhammedin ve ālihi ve aşhābihi ecma'in ammā rāviyān-ı aḥbār ve nāqilān-ı āsar ve muḥaddiṣān-ı dāsītān būstān-ı gülistān Cāmi' a'l-Hikāye içinde keltürübdürler ötken zamānda bir pādişāh bar irdi leşker ḥazīne taht tāt birlen ārāste irdi nāmını Pādişāh-ı [2a] Āzāde-baht der irdiler mezkūr pādişāhniñ on vezīri bar irdi pādişāh bulardın bir sāt cüdā bolmas irdi bu pādişāhniñ şehriye bir bölük şehrdin leşker kelip ol şehri aldı Pādişāh-ı Āzāde-baht şehrdin çıkıp ḥatunı ḥāmīle-dār irdi bir beyābānda tevellüd taftı bir oğul iken zer-bābgā bürketip yata dāne-i gevherini boymıgā bağlap mezkūr beyābāngā taşlap 'azm-i Kirmān kıldılar el-kıssa zār zār çün ebr-i nev-bahār yıglap vilāyet-i Kirmāngā yettiler şāh-ı Kirmān añlap beled leşkerleri birlen aldığa çıktılar 'izzet-i āb-rūy birlen ordasıgā tüşürdiler [2b] biraz ta'am tenāvül kılgandın kin şarābları keltürüp muḥribi nağme-sāzları cem' kılip andağ nağme kıldılar kim sākıyān-ı sīmīn-sāk ve bād-pāy-ı revāk be-şad-ṭumṭuraq meclis ehli cūş u ḥurūş kıldılar ammā Pādişāh-ı Āzāde-baht yıglar irdiler Kirmān pādişāhi aydı ey pādişāh-ı ālemiyān neme üçün hoşḥāl olturmaysız pādişāh-ı Kirmāngā Pādişāh-ı Āzāde-baht didiler ki ey birāder felekniñ bī-vefālıkdın sipehsālārniñ derdidin ötken vāqı'aları bir bir beyān kıldı pādişāh-ı Kirmān didi ki ey pādişāh şerāb içecek tañla leşker alıp barıp cezāsın birgümdür el-kıssa [3a] ol küni 'iş 'işret birlen ötkerdiler tañlası Kirmān pādişāhi Pādişāh-ı Āzāde-baht üçün tolah leşker cem' kılip be-taraf-ı 'azm Āzāde-bahtniñ şehriye yettiler sipehsālārgā ḥaber boldı ki ey pehlevān-ı ālem Pādişāh-ı Āzāde-baht leşker-i 'azīm birlen kiledür dip ḥaber bolğaç mezkūr sipehsālār kaçmağqa 'āzīm ve cāh boldılar Pādişāh-ı Āzāde-baht ḳal'anı ḳolıgā alıp leşkerlerini ketelerini 'afv kılip şāh-ı Kirmānı çendān miḥmān kılip öz şehriye yandurdılar ammā Pādişāh-ı Āzāde-baht beyābāngā taşlap itken balası üçün tolah yıglar irdi ammā bilmes irdi ki ol 'izzetde [3b] on sekiz biñ ālemniñ igesi ḳudret-i kāmilesi birlen saḳlağan bolğay ammā imdi kildük şāhzādeniñ kıssaşıgā ve anıñ vāqı'asıgā ḳazārā uğrılarniñ ta'ıfesi ol yerge yettiler ol uğrılarniñ ketesi bar irdiler Ferāḥ-zār atlıg be-nāgāh anıñ közi şehzāde tüşkeç mihr-bān bolup cevāhir gevherlerini körüp pādişāh-zāde iken dip öyige alıp bardılar terbiyet kılip kemālīgā tigürdiler dört yaşka kirgendin kin mektebgā berdiler 'ilm-i ādāb ḥaṭ örgendiler andın sipāhgerçilikke şākird berdiler bir niçe zamāndın kin ta'allüm-i sipāhgerçilik örgendin kin andağ [4a] bahādır boldılar şecā'at bābıda yüz pehlevāndın yüz ögürmes irdiler Ferāḥ-zād anıñdın bir dem cüdā bolmas irdi bir yerde sevdā-ger tüşseler bular irdiler ammā bu şehzādeniñ atını Ḥüdā-dār ḳoydılar ammā bu şāh-zādeniñ atasınıñ kılgan reftāriğā nihāyeti açığı keleyor irdiler künlerde bir kün şāh-zāde didi ki ey ata sizniñ kılgan işiñ maña lāyık kelmezdür der irdiler ve naşīhat kılip irdiler bir küni Ferāḥ-zād didi ki ey balam bu kün siz birlen seyāhat kılgum kiledür çünki sizniñ ḳuvvetiñiz birlen necāt tafar-mız diğeç Ḥüdā-dār didi ki ey feder özleri barsalar men [4b] öyde turup tursam didi Ferāḥ-süvār didi ki ey ferzend sizdin bir sāt cüdā bolğum kilmes dip zorlap bir seyāhatge alıp bardılar kördiler kim çendān sevdā-gerler tüşüpdürler Ferāḥ-zād inçinān küşişler kıldılar çünki gālib kilgey ammā kārvan ehli bi-nihāyeti tolah irdi kārvanlārgā gālib kildi munı Ḥüdā-dār körüp ḡayreti örlep kelip na'ralar tartıp tolah kārvanları nist {ü} nā-büd eyledi el-kıssa kārvanlar Ḥüdā-dārı tutup aldılar munı Ferāḥ-süvār

körüp bisyār ğamġin boldılar ammā kār- [5a] -vānlar Hüdā-dārın Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ şehriġe alıp bardılar Pādişāh-ı Āzāde-bahtge bu kārwanlar bu Hüdā-dārın zulmidin ‘ arz kıldılar ammā Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ közi Hüdā-dārġa tüşken hemān atalık mihri yüregide cāy aldılar ammā şol zamān beyābānġa taşlap itken balası yadıġa kelip tolak bī-ārām boldılar aşufte hāl boldılar Pādişāh-ı Āzāde-baht didi ki ey ferzend atnı nemedür didi mezkūr billāhi atım Hüdā-dār dip bu nazmnı oġudılar nazmı:

Ey şāh-ı kerīm bende -fūrūr

Serimdin Hüdā [5b] āġāhitur

Hergiz imes-men bu işke rāzī

Boldum saña men bendelikke rāzī

Tileyki ġazā-yı āsmānī

Bu işke salıpdur bilgil anı

dip bülbül hezār dāsitan yañlıġ sözge kirdi didi ki ey pādişāh-ı ‘ ālem bu işdin hergiz haberim yok çünki miniñ aslā rızālıķım yok idi didiler Pādişāh-ı Āzāde-baht didi ki ey Hüdā-dār eger sözüñ rāst bolsa miniñ ġaşımında turġıl didi hıdmetimde bolġıl digen hemān Hüdā-dār derhāl ornidin ġofup bu nazmnı āvāz ġıldı:

Tāli‘im meymūn bahtım boldı yār

Kildi barġan devletim başdın [6a] yanıp

Yulduzum taftı ki miñnetdin ġalāş

Boldı miñnetler kitip devlet naşīb

dip Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ aldıda mütevāzı‘ birlen turdılar Pādişāh-ı Āzāde-baht didi ki ey ferzend saña Bahtiyār at ġoydum didi Bahtiyār fermān-berdār-men didi atlar terbiyetġe meşġül boldılar çendān atlarġe yaħşı terbiyet ġılır irdi ki hemmeler taħşın ve belki āferin oġur irdiler ammā Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ mihri Bahtiyārġa tüşti künlerde bir kün atlarını körmek bolup aħta-hānelerge kirdi kördiler kim Bahtiyār hıdmet-i şāyeste ġılıpdur pādişāh bildi kim bölük işlerim ġo [6b] işlerim ġolıdın¹ kelġü dik turadur ammā Pādişāh-ı Āzāde-baht yarlıķ ġıldı kim Bahtiyārın ġazīneci ġıldım derhāl Bahtiyārġa bir boġça ser ü pā keydürüp pādişāhāne ġazīne varlıķ işlerini müheyā ġılıp hıdmeti şāyeste ve pīrāste ġılıp kündin küñge devleti ziyāde boldı el-ķışsa andaġ muġarreb boldı kim Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ re‘y ve tedbiri Bahtiyār birlen ġılır irdi Bahtiyārın sözini mu‘ teber bilür irdi anıñ üçün kim Bahtiyārġa baht yār bolupdur Pādişāh-ı Āzāde-baht aldıda hiġ kimniñ i‘ tibarı ġalmadı ammā Pādişāh-ı Āzāde-bahtnıñ on veziri bar irdi barġaları [7a] ser -cümletü‘l-melik her ġaysılarınıñ köñülleride Eflaṭun ve Boġratġa ders aytur irdi ammā ol kişiler Bahtiyārġa kīne ‘ adāvet ġıla başladılar hemişe fikr-i endişe ġılır irdiler ki Bahtiyārın bir güneħ şadır bolsa anı pādişāhnıñ nazarıdın yırak ġılsa el-ķışsa bir kün Bahtiyār şerāb içip mest-i lā-yu‘ġal bolup öylerġe barġay nāġehān ġollarıġa ġılıç alıp pādişāhnıñ ġaremige kirdi kördi kim bisāt rengāreng salıpdur öyniñ tamlarıġa şan‘ at naġşlar ġılıpdur ammā öyniñ otrasıda taht ġoyupdur Bahtiyār tahtge ġıkıp oġlap [7b] oġlap² ġaldılar nāġehān Pādişāh-ı Āzāde-baht ġilip kördiler kim Bahtiyār yatıpdur pādişāh ġāzab-nāk bolup heybet birlen didi kim

¹ [6a]’nın sonu *işlerim úo* biçiminde bitmekte iken [6b]’de *işlerim úoldın* biçiminde tekrar yazılmıştır.

² İki defa yazılmıştır.

ey bed-baht turğıl didi ammā Bahtiyār mestlikdin közini açıp pādīşāhın köksiñe muşt birlen burnın urdı yana yatıp oğlap qaldı Pādīşāh-ı Āzāde-baht der-ğazab bolup buyurdı kim Bahtiyārın tutuñlar dip hādimler derhāl Bahtiyārın tutup bağlap qoydılar pādīşāh der-ğazab bolup melīkeniñ kaşığa kirip didi ki ey melīke kördüñ mü saña ne iş boldı rāstını digil [8a] miñ cāniñ bolsa biri qutulmas çünki Bahtiyār bu kiçede ne iş kıladur ne üçün taht töfeside kılıç tutup turadur melīke pādīşāhdın bu sözni işitip mütehayyir boldı ve aydı kim ey pādīşāh seniñ ömrüñ uzun bolsun ki miniñ bu ma' nīdin aślā bī-ħaberdür-men dip bu nazmnı edā kıldı:

Hāq bilür sen bu ma' nīdin bī-ħaber

Yazuķumnu 'afv kıl ey dād-gīr

Kim mini bī-çārede yoķtur güneh

Rāst sen bu sözge dānādur al

dip didi ki ey pādīşāh bu kiçe tañ atsun bu ma' nini taħķīķ kılalı dip yığladı [8b] dip yığladı³ Pādīşāh-ı Āzāde-baht ğazab-nāk bolup taşqarı çıqtılar tañ atķunça fikr-i endīşe kıldılar kim bu sözni qandağ kılay kimgе aytmāķ kerek ve qandağ hās u 'āmmnıñ qulağığa salmaķ kerek dip şübbe endīşede tañ attılar kün rüşen bolğaç Pādīşāh-ı Āzāde-baht ħaremge kirip taht üzreside olturdılar ol mekkār-ı tebe rüzegār vezīrler birin birin kelip pādīşāh kaşıda olturdı ammā bir vezīr barça vezīrlerdin uluğraq irdi ol vezīr ħamd ü şenāğa til açtı aydı kim men bu kün ħazretlerini melül ve endīşe köredür-men bir neme ki ħātırlarıda [9a] her nime ki bolsa aytsunlar ve bendelerini ħātırlarığa teskīn bersünler çenānçe qolımızdın kelgeyinçe tedbīr kılgay-mız eger tedbīr cārī kılmasaķ du' ā ve şadaķa birlen köñül melālīga tesellī bersünler Pādīşāh-ı Āzāde-baht didiler kim ey vezīrler maña 'acāyib bir iş fışe kelipdür tiler-men açıp aytkalı bolmas didi vezīr bildi kim Bahtiyārın bir güneh şādīr bolsa 'aceb imes dip didiler ki ey pādīşāh-ı 'ālem ol kişi kim beyābānda uğrı qarakçılar birlen ħün-ı nā-ħaq kılgan bolsa ol 'ādem pādīşāhın bārgāhıda ħıdmetide turmaķ aślā dürüs imes bizler anıñ [9b] aytalmas irdük ol vezīr-i beçe bī-devletlıķı zāhir boldı çünkim anıñ düşmenliğı zāhirdür eger ruşşat birseler ħorlıķ birlen oltursaķ tamāmen 'ālem ħalkı anıñdın 'ibret alıp şāhlar melīkesige bī-edeblik kıлмаğaylar Pādīşāh-ı Āzāde-baht emr kıldılar kim Bahtiyārın kiltürüñler emr-i şāh birlen Bahtiyārın ħāzır kıldılar pādīşāhın nazarı aña tüşkeç didiler ki ey Bahtiyār men seni cāniñğa emān birdim özimğa muķarreb kıldım nesebiñ atıñ Ĥūdā-dād iken Bahtiyār at qoydum tamām bigler arasında mu' teber kıldım ve ħaremğa [10a] muħarrem kıldım niçük ki saña yaħşılıķ kıldım sen maña yaħşılıķ berāberide yamanlıķ kıldıñ kiçe taht töfeside kılıç tutuğluķ turadur meni öltürey dip irdiñ mü didi Bahtiyār didi ki ey pādīşāh-ı 'ālem vāķı' a nemedür ki aślā ħaberim yoķtur ki ħazretleri mundağ virürler revā bolğay fermān-berdārdur men dünve ve yene şubu ki ey pādīşāh-ı 'ālem mest kişilerge şundağ vāķı' alar köp boladur ihtimāli bar ki kılıçnı qolumğa alğan yolda kişiler maña qaşd kılgay çünki taht töfeside oğlap qalğan bolsam qalgay-men munıñdın bölük hiç nemersedin ħaberim [10b] aślā yoķtur didi kete vezīr didi ki ey pādīşāh-ı 'ālem eger icāzet berseler men kirip melīkemdin taħķīķlap çıksam vāķı' a ne yirge insicām bolur iken pādīşāh icāzet berdiler vezīr melīke kaşığa kirip didiler ki ey melīke bu ne işlerdür ki seniñ ħaķķıñda aytadur melīke başını töbün salıp didiler ki ey vezīr meniñ bu işlerdin aślā ħaberim yoķdur vezīr-i nā-bekār didiler ki ey melīke pādīşāh tolāh ğamğındur ve bu cihetdin pādīşāhğa yüz miñ kişi güvāhlıķ [11a] birseler hem köñli ser-encām bula mıdur aña bir ma' kül söz aytıp anı şād kılgay-mız çünki ey melīke saña bir maşlahat körgüzgey-men sen meniñ ferzendimdür sen pādīşāh söz

³ Her iki kelime de iki defa yazılmıştır.

soralar hem cevāb berip aytgıl ey ‘āli-şān bu mihr ü beçeni nemege munda keltürdüñ neme işiğa ħazīne-dār kıldıñ ve ħaremge muħarrem kıldıñ ol ħaremine ol bed-aşl hemişe kişi yiberür irdi kim melīke maña āşinā bolsun bolmasa pādişāhı hem helāk kılgumdur melīkeni hem helāk kıla-men dip irdiler ħalğan maķūlelerni bilmeymen digil pādişāh ol beçe-i nā-dānıñ öltürür dişi hemān [11b] melīke ħazāb-nāk bolup didiler ki ey mekkār ħīle-gır Ĥüdādın ħorķmazsın neme üçün maña bed-nām kıladur-sen ol bī-günāhıñ ölümge sa’y kılar-sen men bu işlerdin aşlā ħaberim yoķtur neme üçün özümge özüm töhmet kıladur-men ol vaķtīde ol mekkāre vezīr didiler ki melīke çünkim ol beçeni öltürmek mübāħdur niçe yıllar uğurluķ kılıp ħün-ı nā-ħaķ ħan tökkendür eger anı öltürmekdin ħiç nemeşe çıkmasın bir güneħ bolsa bolsun melīke endişe kılıp didi ki ey vezīr anda özüñ bilgil çünki ol bī-günāhdur kıyāmet küni anıñ timür tırnaķı seniñ yaķañdadur ammā ol vezīr-i nā-bekār melīkedin bu sözni [12a] işitip ħoş-ħāl ħurrem bolup pādişāhıñ aldıda bu nazmnı oķudı:

Düşmen üzre ħolum uzun boldı

Şükr-i şad ki uşbu künlerde

el-kışsa pādişāh sordılar ey vezīr neme ħaber keltürdüñ vezīr didiler melīkeniñ cevābını taķrīr kıldılar pādişāh der-ħazāb bolup buyurdı kim melīkeni bu yirge kiltürgil der-ħāl emr-i pādişāh birlen melīkeni ħazır kılgāç melīkedin su‘āl sordılar melīke vezīr ħaysı tarīķada örgetgenini bir birin beyān kıldı pādişāh der-ħazāb bolup Baħtiyārı zindānğa buyurdılar tañla öltürgümdür nime ħalāyıķlar ‘ibret alsunlar mundın kin ħiç kimerse [12b] pādişāhlar ħaremige yaman endişe kılasunlar kim ammā vezīrler pādişāhdın bu envālları işitip derħāl ħoş-ħāl ve ħurrem boldılar Baħtiyārı ırte ħat‘ kıladur üyleriħa yandılar ammā bu hikāyet on bābda tamām bolur el-kışsa ‘aķıl pādişāhıñ dāsītāmda evvelķi vezīr pādişāhıñ ħaşıħa kirdi ħamd ü şenāħa til açtı bu nazmnı oķudı nazm:

Devletñ yār yāveriñ bolsun

Düşmeniñ közi nā-bīnā

Nāz ile cihān keçür

Eylesün Teñri müstecāb-ı du‘ā

dip aydı kim ey pādişāh-ı ‘ālem bu düz beçeni işini patraķ kılmāķ kerek bu vāķı‘a ħalk içre ifşā bolmaħaylar ve özge pādişāhlar ħulaķıħa [13a] tüşmekey eger ħalāyıķlar işitseler sizni melīkeni nimedür iken Pādişāh-ı Āzāde-baħt bu sözni işitip didiler Baħtiyārı keltürgil derħāl Baħtiyārı ħazır kılgāç pādişāh der-ħazāb bolup emr kılıp didiler kim ey Baħtiyār seni andaħ öltürey kim ‘ālem ħalkı ‘ibret alsunlar kim Baħtiyār du‘āħa ve şenāħa til açtılar kim ey bī-günāhdur-men ammā bu vāķı‘a ‘aķıl pādişāhıñ ħuşıñ ħālīħa oħşaydur kim leşkeridin cüdā boldı teşnelik ħālīb bolup ħuşını taşķa urup sındurdı kin tolāħ feşimān ündetler kıldılar ħiç fāyide bermedi Pādişāh-ı Āzāde-baħt buyurdılar kim anıñ ħikāyesi niçükdür Baħtiyār anıñ [13b] anıñ ⁴ ħikāyesini aytķalı başladı tevārīħ aşħābı andaħ keltürbüdürler kim bir pādişāh bar irdi ‘azimü’ş-şān ve refī‘ü’l-ķadr bir kün pādişāhıñ ħātırıħa kildi kim yolum şikārħa çıķalı ħurremān kıldı kim kırķ künlük şikārħa çıķsunlar tamām leşker şikārħa bardılar yigirme kün şikār kıldılar yigirme birinci küni keyik şikārħa atlandılar ol beyābānda keyiklerni araħa aldılar pādişāh emr kıldılar kim keyik kimniñ başıdın veyā aldıdın çıķıp zürriyatını ħurutur-men didi leşkerler hemmesi keyiklerni ħurşap aldılar be-nāħāħ bir keyik pādişāhıñ aldın çıķıp kitkeç pādişāhıñ

⁴ İki defa yazılmıştır.

olıda keyik [14a] uşı tutuqlu be-araf-ı beyābān revān boldılar midār-ı ālette ferseng yerge bardılar tenelikdin azı urudı ininān ıldılar keyikni alalmay tenelikdin bir ta kemerige ıkıp kōrdiler kim bir atre su tamıdur pādīāh zerrīn cāmını ol sua tuttılar az fıratda toldı hahladı kim sunı ikey derhāl olıdaki u anatı birlen urdı su tükeldiler pādīāh uma tise cāmını tuttılar uma tise u anatı birlen urup tōkdiler pādīāh nihāyeti susap irdi der-azab bolup unı yirge urdı derhāl u oldı andın kin pādīāh ta ūstige fiyāde bolup ıkıp kōrdiler kim bir ejder [14b] uzalıp yatıbdur bir ta tekesini demige tartan iken anıñ mūñuzleri azıa sımasdın ejder lūpdūr taman su ejderniñ zehri iken muni bilge pādīāh anda amin boldılar kim nihāyeti kōp nedāmetler ıldı fāyide birmedi āhır lekerige yanıp keldiler tken vāı'ātlarını birbirin tarır ıldılar ta ulgu nie ol unıng cesūtunı yir irdiler munıa oa miñ bī-gūnāhlıım bolsa kin nedāmet fāyide bermes Pādīāh-ı Āzāde-baht bu hıāye nihāyeti ho kelmege emr ıldılar kim zindāna [15a] salınlr tala ltdrgūmdūr didi el-ıa vezir-i rūm pādīāh aıa kirip didiler ki hāmd ū senāa til aıp didiler kim ey pādīāh-ı 'ālemir bu dūz beeniñ iını fatraq tamām ılay-men ūnki 'ālem hāı iitmegey Pādīāh-ı Āzāde-baht didiler Bahtiyārni keltūrgil derhāl Bahtiyārni hāzır ıldı Pādīāh-ı Āzāde-baht didiler ki ey Āzāde Bahtiyār seni anda helāk ılay ki hemme 'ālem hāı 'ibret alsunlar Bahtiyār didiler ki ey pādīāh-ı 'ālem bir sōzūm bar ūnki hūdāvendim 'ālim {ū} cebbār {ū} 'azım gūvāhdur men bu idin alā haberim yodur ammā biliñ iim bahtı yanan Sevdā-gerge oatı [15b] Pādīāh-ı Āzāde-baht didi ki ey Bahtiyār nemedūr beyān ılıl Bahtiyār būlbūl hezār dāsītān yaıl didiler ki tevārīh ahābıda anda keltūrūbdūrlr kim Bara ehride bir Hoca Sevdā-ger bar irdi mālı bī-hād emvālı bī-'aded irdi ammā anıñ bahtı yanıp minet yūzlenip idi bir tūrlūg ticāret ılsa ziyān kōrūr irdi eger olıa altun alsa kūmū bolur idi kūmū alsa kūl bolur idi el-ıa ol yıl nihāyeti alı ıymet boldı ol yıl barluını satıp alı aldı [16a] ubu hayāl birle kin keleduran yıl nihāyeti alı ıymet bolur maa kōp fāyide ılır azārā soı yıl nihāyeti alı azman boldı hi kimerse bir fila alı almadı ol Sevdāgerniñ alıı sasıp aldı ol Sevdāgerning alıınıñ sasıqlııdın maalle hāı didiler ki alıınıñ bir arafge alıp kitgil bizler bol cāyda turu dik bolmadım ol bī-āre Sevdāger alıp kelip tūsūtūp anbarlarge cāylap bu bī-āre hayāl ıldılar ki mende hi nemerse almadı bu ulnı satıp bir nice rahtlar alınıp bir arafge [16b] sefer ılıp revān boldı azārā bir deryā lebigे yettiler mundın alıp baran rahtlarını kemege saldılar nā-gehān bād-ı muhālif birlen keme ar boldılar kemedeki insanlar helāketge yettiler ammā ol Sevdāger tōrt kii birlen bir taht-fārede aldı su iinde yūzūp ol kūnde deryāniñ lebigे ıqtılar ol hem-rāhları her aysıları bir arafge kittiler ol Sevdā-ger hem bir arafge revān boldılar nāāh bir kentge yettiler bir havlıge bardılar dervāze baıa fitib dūzge mezkūr havlı dervāzesia fitipdur ki bu havla igesi mūsāfir-dūst ve arīb-ferver dip dervāze baıa [17a] fitipdūr hanı kōrūp turup irdi havla iindin bir kii ıkıp sordılar ki ey yigit aydın kilūr-sen ne yerge barur-sen Hoca Sevdāger gūzetelrini evveldin tartıp ahıraa ser-tā-pā beyān ıldı ol kii kirip Hoca Dihana birin birin beyān ıldılar Hoca Dihanniñ aa ramı kildi ūyge alıp kirdi āb{u} ta'āmdın kin didiler ki ey hoca miniñ aımda turıl men saa fāre dihanılı esbāblarını berey andın bir nerse hāıl bolay Hoca Dihān ho-hāl hūrem bolup irdi revā bolay turayın ol Hoca Dihān derhāl anbar kilidini tafurdılar [17b] Hoca Sevdāger Dihānılıa kōp zābıtālık ıldı hūrmen vati boldı Hoca Sevdāger didiler ki Hoca Dihān ecrimini yaı birmese anıñ ūun bir muna alılarını alıp bir ūregūlep kōmdi el-ıa ol kie urılar haberdār bolup ol alını alıp kittiler Hoca Sevdāger bu hāldin bī-haber irdi irtesi Hoca Dihān Sevdāgerniñ ecriini ūyden ıarıp berdiler belki ecriidin ziyāde efat meramet ıldı Hoca Sevdāger didiler ki ey Hoca Dihān bir gūneh ıldım Hūdāniñ yolıda 'afv ılay-men Hoca Dihān ayıl didi aydı kim eytān-ı 'aleyhi'l-la'ne mini vesvese ılıp bir nie af

aşlıklarını [18a] kömüp irdim ecrimni kemegen edā kıldıñ meniñ sende haqqım qalmadı işbu kömgen aşlıklarını alıp kelsek andın kin Hoca Dihkân bir niçe kişilerni qoşup bergeç Hoca Sevdâger kilip körse kömgen aşlıklarını alıp kitipdür her çend istediler tafmadılar kelip beyân-ı vâkı‘ anı diğeç Hoca Dihkân bu işlerni ança hûb körmeyigeç bu bî-çârege cevâb berdiler ammâ ol Hoca Sevdâger horlıq ve zârlıq birlen bir tarafge cönediler bir niçe ferseng yol yürüp deryâ lebige yettiler çommağa gâvvâşlar olturupdur olargâ selâm kıldılar ve tevâzu‘ [18b] birlen turdılar gâvvâşlar sordılar kim ey hoca kaydın kelyüersiz Hoca Sevdâger ötken vâkı‘ alarnı beyân kıldı gâvvâşlarnıñ aña raħmı kildi ittifaq kıldılar ki deryâğa çömsek şâyed ki hüdâyi birer nerse kerek birse şol bî-çârege bergey-miz dip deryâğa çömdiler her birleri birerdin mervârid alıp çıkıp Hoca Sevdâgerge berdiler ammâ bu kısım mervârid hiç fâdişâhlar qolığa tüşken imes irdi el-kışsa Hoca Sevdâger mervâridlerni alıp bir tarafge revân boldılar qazârâ yolda uğrılar hem-râh irdi Hoca Sevdâger endîşe kılip didiler ki üç dâne mervâridni [19a] ağızıma salay üç dâneni tonumğa tikey dip hayâlideki işlerni kıldı fâre yol yöriğeç Hoca Sevdâger sözler boldı nâgehân söylemek birlen mervâridler yirge tüşgeç uğrılar Hoca Sevdâger birlen tutuştılar el-kışsa Hoca Sevdâgerini inçinân urdılar kim hesâbsız ol uğrılar üç dâne mervâridni alıp kittiler çıkanıdaki mervârid öziğe qaldı nâgehân aqşamğaça yol yöridiler bir şehрге yettiler bir güşeni tafıp ârâm aldılar irtesi cevâhir-fürüş ristesini istep tafıp kelip cevâhirmi körsettiler cevâhir-fürüşler Sevdâgerini muhkem ba [19b] muhkem bağlap⁵ tuttılar zîrâ ki ol ristenin işi şundağ irdiler kördi kim andağ cevâhir şâhlar hâzânesinde hem yoqtur dip ittifaq kıldılar kim bu cevâhirmi qaydan aldıñ dip tutalı dip ey Hoca Sevdâger bu cevâhirmi qaydın aldıñ Hoca Sevdâger didiler ki ey yahşî âdemler maña neme üçün bühtân kılursızlar didi cevâhir-fürüşler gâvgâ kıldılar kim mezkûr sühanlar şubu câyğa kelgende bizler köçürgen kitâbda bolmağan üçün el-ân hâzırını kıldım çünki oquğan birâderler ‘ayb [20a] senâmiğa sizler munın üçün bir neçe kısım sühan-ı nâ-lâyıq raqam kıldı.

Temmet. Temâm bi-‘ avni ‘l-melikü ‘l-vehhâb.

Qanı men dik firâkıñ içre qalğan

Qanı sin dik içmege otını salğan

Kemîne aħqaru ‘l-‘ibâd hâdimü’s-semîh Yûsuf Aħund bin İbrâhîm merhûm raqam kıldı.

Kaynakça

- BÜLBÜL, Tuncay (2011), *Câmi’ü’l-Hikâyât (inceleme-metin)*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EKER, Ümit; ZAL, Ünal (2014), Risâle-i Temürçilik, *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 155-173.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

⁵ Önceki sayfanın sonunda *muhkem ba* biçiminde geçmektedir.

- KANAR, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- MUTÇALI, Serdar (2014), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Mürsel (1995), *Farsça Dilbilgisi*, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- SAMİ, Şemsettin (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- STEINGASS, Francis Joseph (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınları.
- ZAL, Ünal (2014), İsveç'te Ali Şîr Nevâî'nin İzleri, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/12, 741-749.
- ZAL, Ünal (2014), Uppsala Üniversitesinde Bulunan Türkçe Eserler, ed. Nurettin DEMİR; Birsal KARAKOÇ; Astrid MENZ, *Türkoloji ve Dilbilim. Éva Á. Csató Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 479-490.
- ZAL, Ünal; EKER, Ümit (2015), Risâle-i Ehl-i Dervîş, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/2, 283-328.
- ZAL, Ünal; EKER, Ümit (2014), Ebû Nasr Samânî Tezkiresi, *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, Ankara, 11-23.
- ZAL, Ünal; EKER, Ümit (2015), Tezkire-i Çihiltan [Tezkire-i Heft Muḥammedân Pâdişâh], *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/14, 1005-1046.